

Відгук
офіційного опонента на дисертацію
Шевченко Римми Миколаївни на тему:
«Психологічні умови розвитку стресостійкості
жінок – державних службовців»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних
наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Сьогодні можна констатувати суперечність між наявними соціальними умовами, котрі пред'являють нові вимоги до особистісного та професійного розвитку фахівців, і недостатнім вивченням чинників та умов їхньої професійної діяльності. Можна стверджувати, що сучасна психологічна наука недостатньо уваги приділяє розвитку особистості як суб'єкта професійної діяльності, вивченню впливу комплексу об'єктивних чинників, які істотно ускладнюють професійну самореалізацію сучасних фахівців.

Особливий інтерес у цьому контексті викликає психологічне здоров'я тих фахівців, зокрема, державних службовців, які завжди несли підвищену відповідальність за результати своєї професійної діяльності. Успішність професійної діяльності державних службовців багато в чому залежить не тільки від рівня їхньої теоретичної та практичної підготовки, але й від рівня стресостійкості, їх здатності долати наслідки впливу підвищених навантажень на психіку, їх уміння успішно протистояти впливу різноманітних стресогенних чинників, зберігаючи при цьому високу працездатність. З іншого боку, останні політичні події в Україні, соціально-політична та економічна нестабільність сучасного українського суспільства в свою чергу викликають емоційну напругу, посилюють тривогу, особливо у жінок. Тому важливими напрямками досліджень є вивчення та оцінка психологічних проблем в професійній діяльності державних службовців з метою розробки конкретних форм і методів надання їм адекватної психологічної допомоги, які б протистояли професійній деформації і сприяли збереженню їхнього психологічного здоров'я. Визначення оптимальних умов розвитку стресостійкості жінок – держслужбовців та виявлення потенційних ресурсів удосконалення зазначеної професійно важливої якості є актуальним науково-прикладним завданням психологічного забезпечення їх професіоналізації.

Попри важливість цієї проблеми психологічні умови розвитку стресостійкості жінок – держслужбовців не стали об'єктом спеціального наукового дослідження. З огляду на це, дисертаційне дослідження Шевченко Римми Миколаївни є актуальним і перспективним.

Представлена робота відзначається чіткістю в обґрунтуванні актуальності проблеми, визначенні об'єкта, предмета та завдань дослідження. Ґрунтовно

описано комплекс теоретичних, емпіричних та статистичних методів, спрямованих на розв'язання поставлених завдань.

Структурно доцільним у роботі є перший розділ дисертації – «Теоретичні основи дослідження стресостійкості жінок – державних службовців», у якому розкрито феноменологію понять «стресостійкість» та «стресостійкість жінок – державних службовців», визначено психологічну специфіку, умови та чинники їхньої діяльності, обґрунтовано структурні компоненти й рівні розвитку стресостійкості.

У теоретичну частину роботи органічно вплітається аналіз провідних понять дисертаційного дослідження: «стрес», «емоційна стійкість», «психологічна стійкість», «професійна стійкість», «стресорезистентність», «фрустраційна толерантність», «стресостійкість», «стресостійкість жінок – державних службовців» тощо. Позаяк систематизація здобувачкою наявних даних із проблематики дослідження вказує на відсутність загальновизнаної базової концепції феномена стресостійкості, одностайності в розумінні й тлумаченні його сутності, чітких критеріїв диференціації з-поміж близьких за змістом понять, а відтак і визначеного психологічного статусу (стан, властивість).

Усебічно розглянуті здобувачкою найбільш вагомі тлумачення психологічного змісту стресостійкості дозволили Риммі Миколаївні визначити стресостійкість жінок – державних службовців як «психологічну властивість, що, незважаючи на різні емоціогенні впливи, зберігає адекватність їхнього психічного стану і ефективність діяльності (як індивідуальної, так і спільної) у складних і небезпечних професійних ситуаціях».

У цій частині роботи вичерпно проаналізовано чинники розвитку стресостійкості жінок – державних службовців: інтелектуальні навантаження, нервово-емоційні напруження, дефіцит часу, висока відповідальність, ненормований робочий день, непередбачуваність ситуацій, поява додаткових доручень, виконання яких передбачає стислі терміни тощо.

Аналітично виявлені істотні ознаки стресостійкості дозволили розробити здобувачці базову схему психологічних критеріїв та компонентів розвитку стресостійкості жінок – державних службовців, яка включає мотиваційний компонент (позитивне ставлення та вмотивованість), когнітивний компонент (обізнаність і рефлексія), конативний компонент (готовність до саморегуляції та розвитку стресостійкості), афективний компонент (емоційна стійкість), психофізіологічний компонент (енергетичний базис стресостійкості).

Усе це загалом дозволило здобувачці вибудувати загальну стратегію дослідження та адекватно підібрати методи емпіричного дослідження.

У другому розділі дисертаційної роботи – «Емпіричне дослідження особливостей розвитку стресостійкості жінок-державних службовців» –

визначено загальну стратегію констатувального етапу дослідження, обґрунтовано комплекс психодіагностичних методик для визначення особливостей сформованості стресостійкості у жінок і чоловіків – державних службовців та проаналізовано структурні компоненти і соціально-демографічні чинники розвитку стресостійкості.

Варто відзначити ґрунтовний підхід Римми Анатоліївни до вибору психодіагностичного інструментарію дослідження. Достатньо переконливо в психометричному плані виглядає розроблений нею психодіагностичний комплекс, який включає дев'ять методик, що дало можливість здобувачці одержати розгорнуту емпіричну інформацію щодо різноаспектних симптомів і чинників стресостійкості жінок – державних службовців.

Для аналізу емпіричних даних був використаний серйозний арсенал методів статистичного аналізу (кореляційний, дисперсійний, кластерний). Особливого схвалення заслуговує грамотна, наукова обґрунтована інтерпретація отриманих кластерів та кореляційних зв'язків. Це вигідно відрізняє дане дослідження з-поміж інших робіт, де активно використовуються статистичні методи.

Окремого схвалення заслуговує вибірка дослідження, загальний обсяг якої склав 370 осіб. Причому для увиразнення гендерних відмінностей в емпіричних показниках стресостійкості державних службовців, окрім жінок, вибірка включала 150 чоловіків.

Емпірично встановлено, що компоненти стресостійкості у жінок – державних службовців розвинені доволі нерівномірно: найбільш розвиненим є психофізіологічний і, дещо менше, мотиваційний компоненти стресостійкості, що складає значний розвивальний потенціал досліджуваного феномена. Інші компоненти потребують спеціальної психологічної підтримки й супроводу щодо їхнього розвитку.

Констатовано, що за віковими особливостями високі показники емоційності властиві молодим жінкам віком до 30 років, які утруднюють розвиток стресостійкості та віком понад 50 років, коли як стресостійкість, так і прагнення її розвивати, є явно недостатніми. А за організаційно-професійними особливостями встановлено, що зі зростанням терміну перебування на посаді рівень стресостійкості зменшується.

У третьому розділі – «Програма розвитку стресостійкості жінок – державних службовців» – наведено теоретичне обґрунтування програми розвитку стресостійкості жінок – державних службовців, висвітлено зміст та структуру програми розвитку стресостійкості, наведено дані про апробацію програми та її ефективність під час формувального експерименту.

Варто наголосити на тому, що здобувачка дуже професійно і ґрунтовно підійшла до створення цілісної системи розвитку стресостійкості жінок –

державних службовців. Програма розвитку стресостійкості жінок – державних службовців передбачала залучення трьох чинників: 1. Соціального: надання інформації про спектр можливих рішень у різних типах стресових ситуацій на роботі; створення мережі соціальних контактів, що будуть джерелом психологічної підтримки особистості у випадках стресів. 3. Поведінкового: аналіз ефективності стратегій поведінки у стресових ситуаціях; відпрацювання ефективних моделей поведінки у стресових ситуаціях; вироблення навичок «швидкої самодопомоги» у стресі, уміння здійснювати саморегуляцію емоційного стану. 3. Особистісного – перегляд самооцінки внутрішнього потенціалу; тренування необхідних професійно важливих якостей.

Розроблений та апробований здобувачкою розвивальний комплекс включав у себе чотири основні блоки: 1) психологічна просвіта та консультивання щодо прийомів швидкої самодопомоги у гострих стресових ситуаціях, щодо можливих рішень у різних типах стресових ситуацій; 2) психотренінг прийомів саморегуляції та моделей поведінки у стресових ситуаціях; 3) психотерапія (з метою зміцнення внутрішніх психологічних ресурсів особистості, пропрацювання травматичного досвіду), 4) ділові ігри (для відпрацювання копінг-стратегій у стресових ситуаціях).

Аналіз результатів експериментальної роботи показав, що реалізація розвивальної програми забезпечує успішність процесу розвитку стресостійкості жінок – державних службовців. За допомогою статистичних критеріїв доведено ефективність авторської програми, що засвідчила позитивна статистично значуща динаміка розвитку стресостійкості як за компонентами, так і загалом у жінок – держслужбовців з експериментальної групи.

Відтак, практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що розроблена програма розвитку стресостійкості жінок – державних службовців може бути використана практичними психологами, менеджерами з персоналу різних державних установ, а також під час фахової підготовки та післядипломної освіти державних службовців.

Доцільно відзначити структурну раціональність, коректність та професійність психологічного аналізу, чіткість та логічність викладу змісту дисертаційного дослідження. Усі три розділи є завершеними, містять ґрунтовні висновки. Достатня кількість таблиць, схем, рисунків об'ємно ілюструє експериментальні дані, отримані на констатувальному, формувальному та контрольному етапах дослідження.

Основні результати дослідження відображено в 14 наукових публікаціях, серед них: 6 статей у наукових фахових виданнях України; 1 стаття в зарубіжному науковому періодичному виданні; 7 публікацій у збірниках наукових праць та матеріалів науково-практичних конференцій.

Основні положення дослідження апробовані здобувачкою на багатьох міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Загалом, вважаємо, що дисертаційне дослідження виконане на належному науковому рівні, присвячене актуальній темі, містить наукову новизну, є теоретично та практично значущим.

Водночас, вважаємо за необхідне зробити певні зауваження і побажання щодо роботи:

1. У дисертації зазначено, що «мета дослідження – теоретично обґрунтувати й емпірично дослідити рівні стресостійкості жінок – державних службовців, виокремити чинники/умови, що їх детермінують, на основі розроблення корекційної програми розвитку стресостійкості державних службовців». Власне формулювання мети викликає деякі запитання. По-перше, чому мета обмежує дослідження лише рівнів стресостійкості. Завдання ж передбачають вивчення особливостей розвитку стресостійкості та її компонентів. По-друге, чому мова йде про виокремлення чинників/умов. Позаяк чинники і умови – це різні поняття. Варто було б, відповідно до назви теми, зосередитися лише на умовах. По-третє, чому чинники/умови виокремлюються на основі розробки програми розвитку стресостійкості державних службовців, а не навпаки. Насправді, спочатку виокремлюємо умови, а потім їх апробуємо в розвивальній програмі.

2. У тексті дисертації на сторінці 117 обґрунтовано рівні стресостійкості у жінок державних службовців, а саме: високий, вище середнього, середній, нижче середнього, низький. На нашу думку, дослідження виграло, якби ці рівні отримали назви відповідно до їх змістової специфіки.

3. Психологічні умови розвитку стресостійкості жінок – державних службовців, які виокремила здобувачка, є наступні: соціально-демографічні та організаційно-професійні. На нашу думку, мова йде скоріше про зовнішні, можливо, соціально-психологічні чинники або ж особливості, але не про внутрішні психологічні умови.

4. У дисертаційному дослідженні вдало використано кластерний аналіз для систематизації емпіричних показників психофізіологічного компонента стресостійкості. На нашу думку, дослідження виграло, якби кластерний аналіз був використаний для аналізу всієї емпіричної сукупності, принаймні щодо емпіричних показників чотирьох компонентів стресостійкості у жінок – державних службовців. Це дозволило б виокремити більш конкретні чинники розвитку даного явища.

5. У тексті дисертації зустрічаються стилістичні, граматичні та технічні помилки та неточності.

Проте вказані недоліки не знижують наукового рівня дисертації. Здобувачка проявила самостійність у розробці складної наукової проблеми,

здійснила ґрунтовний теоретичний аналіз і отримала цікаві експериментальні дані. Результати дисертаційної роботи і висновки достатньо обґрунтовані теоретично та підтверджені емпіричними даними.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження на тему: «Психологічні умови розвитку стресостійкості жінок – державних службовців» є цілісним, самостійним, завершеним науковим дослідженням, що має теоретичне і практичне значення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника» Постанови Кабінету Міністрів України, а її автор, Шевченко Римма Миколаївна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія.

Доктор психологічних наук, професор, завідувач
кафедри психології розвитку та консультування
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Радчук Г.К.